

KREDIT PORTFELINI BOSHQARISHNI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARINI SIFAT TAHLILI

Boboqulov Kamoliddin Gulmurodovich

Bank moliya akademiyasi magistranti

b_kbfa@mail.ru

Anotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarining kredit portfelini boshqarish jarayonini tahlil qilish va samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlashga va tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda kredit risklarini baholash, portfelni diversifikatsiyalash, innovatsion boshqaruv metodlari va raqamli texnologiyalar asosida yechimlar ishlab chiqish masalalari ko'rib chiqilgan va tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Kredit portfeli, risk boshqaruvi, diversifikatsiya, innovatsion yechimlar, raqamli texnologiyalar, tijorat banki, iqtisodiy samaradorlik. kreditlash, sanoat korxonalari, moliyalashtirish.

Abstract: This article aims to analyze the process of credit portfolio management of commercial banks and identify ways to improve its efficiency. The study considers the issues of credit risk assessment, portfolio diversification, innovative management methods and development of solutions based on digital technologies.

Keywords: Credit portfolio, risk management, diversification, innovative solutions, digital technologies, commercial bank, Hamkorbank JSCB, economic efficiency. lending, industrial enterprises, financing.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 9-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Markaziy ankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5296-son Farmoni muvofiq, bank o'zining kaysi tarmoqqa ko'proq etibor berishiga qarab, u yoki bu kredit ulushi kredit portfelida ko'prok bo'ladi. Bu uning kredit siyosatidan kelib chiqadi. Bank aktiv operatsiyalari ichida kredit asosiy va bank daromadini katta qismi ham aynan shu kredit operatsiyalari orqali keladi. Shu sababli bank kredit portfelini qanday shakllanishi bank faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bank yaxshi kredit portfelini shakllantirish niyatida ekan, kreditlash jarayonini to'g'ri tashkil qilishi zarur bo'ladi. Biz yuqorida turli ko'rinishdagi kreditlarni ko'rdik, biroq konkret

banklarni kredit portfelini tarkibi o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'ladi. Bank kredit portfelining tarkibini aniqlovchi muhim omillardan biri bu ayni bank xizmat ko'rsatadigan bozor sektorining xususiyatidir. Har bir bank o'z bozor segmenti mijozlarining qarz mablag'lariga bo'lgan ehtiyojini hisobga olishi kerak. Masalan, bank shahar chekkasidagi uylar va kichik do'konlarga ega, tumanda joylashgan bo'lsa, asosiy uy binolari garovi ostida, ipoteka krediti, avtomobil, uy jixozlari, umuman uy xujaligini yuritish uchun xarajatlarni qoplashga kredit beradi, aksincha katta shaharda ofislar, katta univermaglar, sanoat korxonalari orasidagi banklar, odatda o'z kreditlarini asosan tijorat firmalariga tovar materiallar zahiralarini to'ldirishga, jihozlar sotib olishga va ish haqiga yo'naltiradilar. Albatta, banklar kredit berayotganlarida o'zlari xizmat ko'rsatayotgan xududlarga to'lik bog'liq bo'lmaydilar. Kerakli kredit mablag'larini to'liq yoki qisman ular boshqa banklardan olishlari mumkin. Bu adolat agar bank xizmat qilayotgan region iqtisodiy qiyinchiliklarga duch kelsa, zarar kurish riskini pasaytiradi. Bank miqyosi ham uning kredit portfeliga ta'sir etuvchi omillardan biri hisoblanadi, ayniqsa, bir qarz oluvchiga beriladigan kreditni maksimal miqdorini belgilovchi kapitalning xajmi muhimdir. Katta banklar, odatda ulgurji kreditorlar hisoblanadilar, ular o'zlarini kreditlari asosiy mikdorini korporasiyalar va boshka firmalarga beradilar. Kichikroq banklarning faoliyati esa fuqarolarga kichik ssudalar, uy garovi ostida xususiy shaxslarga kreditlar, firma va ofis egalariga kichik kreditlar shaklidagi yakka holdagi kreditlarni berishga yo'naltiradilar. Bundan tashqari, kredit portfeli tarkibiga ko'ra kreditlashni turli ko'rinishlari sohasidagi menejerlarning tajriba va malakasi hamda o'z kredit inspektorlariga ma'lum ko'rinishdagi kreditlarni bermasligi ko'rsatilgan bankning kredit siyosati ham ta'sir ko'rsatadi. Kredit portfelini tarkibi ma'lum darajada bankni kutilayotgan daromadiga ham bog'liq. Chunki bank, odatda kutilayotgan daromadi maksimal bo'lgan ssudalarni berishni ma'qul ko'radi. Tijorat banklari sifatli kredit portfelini shakllantirish uchun avvalambor kreditlash jarayonini to'g'ri va sifatli olib borishi zarur.

Kreditlash jarayoni bir necha tamoyillar orqali amalga oshiriladi:

- ❖ maqsadlilik;
- ❖ ta'minlanganlik;
- ❖ muddatlilik;

- ❖ qaytarishlik;
- ❖ to'lovlik.

Ushbu tamoyillar asosida kredit olmoqchi bo'lgan mijozlarga kredit paketi tayyorlanadi va kredit olish mumkin yoki mumkin emasligi tahlil qilinadi. Yaxlit olib qaralganda, kredit siyosati tijorat bankining yagona kreditlash tizimini vujudga keltiradi desak xato bo'lmaydi. Chunki bu siyosat bank o'sgan sari uni yangidan tashkil etiladigan bo'linma va filiallariga bank faoliyatini, kredit vakolatlarini, burchlarini taqsimotida muhim ahamiyat kasb etadi. Aniq bir siyosatdan kelib chiqqan holda ishlab chiqilgan kredit siyosati bank krediti madaniyatini umumiy tarakkiyotini o'zagini ko'rsatadi.

Xalqaro amaliyotda tijorat banklari kredit portfelini mijozlarni tarmoq xususiyatiga ko'ra diversifikatsiya qilish bo'yicha me'yoriy mezon qilib 25% olingan. Ya'ni, tijorat banki kreditlarining 25 foizdan ortiq qismini bitta tarmoqda to'planib qolishi mumkin emas. Respublikamizning ayrim yirik banklarida ushbu ko'rsatkichning darajasi 50 foizdan yuqoridir.

Xalqaro bank amaliyotida kredit portfelini diversifikatsiya qilishni asosiy yo'nalishlari sifatida quyidagilardan foydalanilmoqda:

- ✓ bank kredit qo'yilmalarini iqtisodiyotni turli tarmoqlari bo'yicha diversifikatsiyalash;
- ✓ bank kredit qo'yilmalarini mijozlar kesimida diversifikatsiyalash.

Diversifikatsiya qilinmagan kredit portfeli doimo yuqori riskli bo'lib boradi. Bankning kredit portfelini diversifikatsiya qilish yo'li bilan kredit portfelini boshqarish bankning strategik rejalashtirish jarayoni bilan uzluksiz bog'liqdir. Diversifikatsiyani xususiyatlari shundaki: - birinchidan, diversifikatsiya hamma vaqt riskni kamaytiradi; - ikkinchidan, kredit bo'yicha foyda harakati qancha kam mos kelsa, riskni kamaytirish hisobiga diversifikatsiyadan shuncha ko'p naf ko'radi. Banklar uchun kredit portfelini diversifikatsiyalash oson, kreditni kam summada turli sohalarga, turli mintaqalarga ajratishga erishish lozim. Kreditlarni ta'minlanganligi bo'yicha diversifikatsiya qilishda - ta'minlash asos qilib olingan obyektning likvidlik darajasiga e'tibor berish zarur. Kreditni ta'minlanganligida likvidlik darajasi qancha yuqori bo'lsa, kredit va u bo'yicha foizni ham o'z vaqtida qaytishi oson va tez bo'ladi. Agar kredit portfeli o'n beshdan ortiq mijozga

berilgan yigirmadan ortiq kreditdan tashkil topgan bo'lsa, bunday portfel yaxshi diversifikatsiya qilingan portfel deyiladi.

Demak, diversifikatsiya talab darajasida bo'lishi uchun quyidagi shartlar bajarilishi lozim:

- portfel ko'p sonli nisbatan mayda kreditlardan tashkil topishi;

- kreditlar risk jixatidan bir - biriga bog'liq emas, ya'ni biron bir kredit bo'yicha to'lay olmaslik extimoli boshka kredit bo'yicha to'lay olmaslik extimoli bilan bog'liq bo'lmasligi kerak. Diversifikatsiya yordamida kredit portfelini umumiy risk darajasini kamaytirishga erishish mumkin. Ba'zida alohida olingan kredit bo'yicha risk o'zgarmagan xolda haqiqiy olinadigan daromad kutilayotgan daromadga tenglashishi mumkin. Banklar uchun kredit portfelini diversifikatsiyalash juda xam oson. Yuqorida ta'kidlaganimizdek kreditni kam summada turli soxalarga (sanoat, kishlok xo'jaligi, transport, biznes, xorijiy mijozlarga), jumladan (shahar, viloyat, mamlakatlarga) turli mintaqalarga ajratishga erishish lozim. Tijorat banklarining ma'lum sohalar bo'yicha ixtisoslashuvi, shu sohalar bo'yicha an'anaviy kreditlar berishi - diversifikatsiyalash usuliga to'liq, mos kelmasligi mumkin. Shu sababli bizning amaliy sharoitimizda ixtisoslashgan banklar ixtisoslashuv bilan diversifikatsiya o'rtasidagi muqobil chegarani tanlamoqlari, zarur holda ulardan biriga yon bermoqlari lozim. Kredit portfelini diversifikatsiyalash qarzni to'lashlik riskini eng oddiy va arzon usul - xedjirlash yordam beradi va bankning ssuda va depozitlari keng mijozlar ko'lamiga bo'lib chiqishni anglatadi. Qarz berishda diversifikatsiyalash bankni ssuda portfelida absolyut miqdor yoki yalpi tutgan salmoqni to'g'ridan - to'g'ri cheklashni anglatadi. Kreditlarni diversifikatsiya qilishda kreditlarni kam miqdorda ko'proq mijozlarga berishga alohida e'tibor qilish lozim. Kreditlarning ta'minlanganligi bo'yicha diversifikatsiya o'tkazish bizni banklarimiz amaliyotida kam qo'llaniladi. Bizni fikrimizcha, diversifikatsiyani kreditlarni ta'minlanganligi bo'yicha o'tkazish xam ancha samara beruvchi usul hisoblanadi. Chunki ta'minlanganlik kreditni asosiy tamoyillaridan biri bo'lib kreditni o'z vaqtida to'lanishiga asos hisoblanadi.

Kreditlarni ng ta'minlanganligi bo'yicha diversifikatsiya qilishda ta'minlash asos qilib olingan obyektning likvidlilik darajasiga e'tibor berish zarur. Kredit ta'minotining likvidlilik darajasi qancha yuqori bo'lsa, kredit va u bo'yicha foizni ham o'z vaqtida

qaytishi oson va tez bo‘ladi. Shu jihatdan amaliyotda banklar bergan kreditlari bo‘yicha ularni ta‘minlanganligiga qarab diversifikatsiya qilish usulini qo‘llash kredit risklarni kamayishiga va bank foydasini oshishiga olib kelishi mumkin.

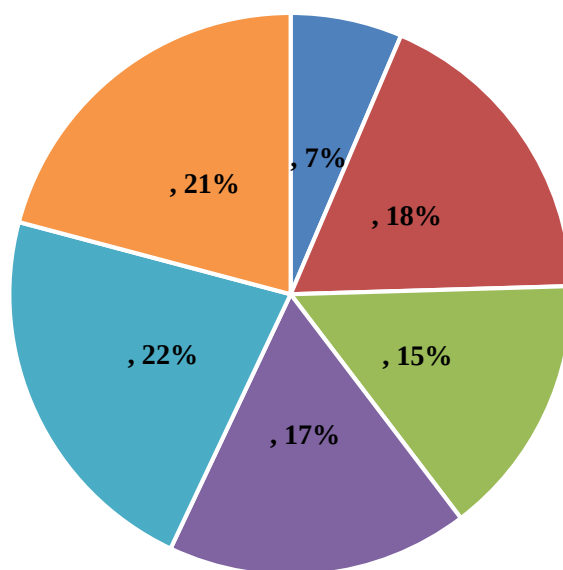
O‘zbekiston Respublikasida muammoli kreditlar kelib chiqishining asosiy sabablarini quyidagicha turkumlash mumkin:

- kredit oluvchini moliyaviy ko‘rsatkichlarini, kredit mablag‘laridan foydalanish bo‘yicha biznes-rejalarini, investitsion loyihalarni texnik-iqtisodiy asoslanishini past darajada tahlil qilinishi;
- qarzdorning kredit mablag‘laridan foydalanishi ustidan monitoringni sifatsiz olib borilishi, ya‘ni qarzdorning moliyaviy holatini yomonlashishi, pul oqimlarining salbiy dinamikasi holatlarida kreditni restrukturizatsiyalash hamda kreditning statusini o‘zgartirishni ham qamrab oluvchi choralarni o‘z vaqtida ko‘rmaslik;
- banklar hamda xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatiga turli davlat organlarining aralashuvi;
- milliy valyuta devalvatsiyasi, ya‘ni xorijiy valyutadagi kreditlar bo‘yicha investitsion davr mobaynida ayirboshlash kurslarida ortiqcha farqni paydo bo‘lishi.

Muammoli kreditlarni bartaraf etish amaliyoti samarali bo‘lishi uchun ularni kelib chiqish sabablarini aniqlash, tasniflash muammoli kreditlarni bartaraf etish jarayonining asosiy va dastlabki bosqichlaridan biridir. Kredit faoliyati bankni kredit tashkiloti sifatida shakllantiruvchi faoliyat hisoblanadi. Banklarning xizmat ko‘rsatish doirasi qanchalik kengaymasin, baribir kredit operatsiyalari banklar uchun asosiy daromad manbai bo‘lib qolaveradi.

1 - diagramma Muammoli kreditlar NPL (2025)

Muammoli kreditlar (NPL)

■ 01.12.2020 y. ■ 01.12.2021 y. ■ 01.12.2022 y. ■ 01.12.2023 y. ■ 01.12.2024 y. ■ 01.01.2025 y.

Manba Markaziy bank ma'lumotlari asosida mualif tomonidan tuzildi.

Keltrilgan 1 - diagramma muammoli kreditlar (NPL) berilgan bo'lib 2020 yil 1 dekabr holatiga ko'ra 6 518,2, 2024 yil 1 dekabr holatida esa 22 446,6, 2025 yil 1 yanvar holatida 21 185,1 ekanini ko'rishimiz mumkin. 4 yil davomida umumiy 101 517,5 tani tashkil etganini ko'rishimiz mumkin.

Shunday ekan, bank amaliyotida kredit operatsiyalari katta riskni ham keltirib chiqaradi. Chunki daromad qancha katta bo'lsa, risk ham shunchalik katta bo'ladi. Ayniqsa, qaytmaydigan kreditlar miqdorini oshish ehtimoli bank uchun katta zarar havfini keltirib chiqaradi. Shu sababli har bir bank o'z kredit siyosatini aynan mana shunday muammoli kreditlar oldini olish, ular bilan ishlash chora tadbirlariga yo'naltiradi, ya'ni kredit siyosati, kredit operatsiyalarini samarali tashkil etish yo'li bilan muammoli kreditlarning yuzaga kelish xavfini oldini olish maqsadida tashkil etiladi. Respublikamiz bank amaliyotida so'nggi yillarda berilayotgan kreditlar dinamikasi va ularni qaytarishda yuzaga kelayotgan qarzдорlik muammosi, uni yuzaga keltirayotgan omillar hamda yuzaga kelgan qarzдорlik bo'yicha tijorat banklarida shakllantirilayotgan zahiralar holati haqida biroz to'xtalib o'tish lozim. So'nggi yillarda kreditning iqtisodiyotdagi o'rni va roliga emas, balki kredit munosabatlarini tashkil etish jarayoni ham sifat jihatidan ancha o'zgardi.

Mijozlarni pul oqimi nobarqaror bo'lgan sharoitda tijorat banklari kredit berish to'g'risidagi qarorni qabul qilishda asosiy e'tiborni yuqori likvidli obyektlarni garovga olishga qaratadi. Bu esa, amaliy jihatdan to'g'ri qabul qilingan qaror hisoblanadi. Chunki, kreditni qaytarish vaqti kelganda mijozning joriy hisobraqamida pul mablag'larini bo'lmay qolish ehtimoli yuqori bo'ladi. Ayniqsa, iqtisodiyotni pul mablag'lari bilan ta'minlanganlik darajasi past bo'lgan mamlakatlarda xo'jalik yurituvchi subyektlarni pul oqimi nobarqarorlik darajasini yuqori bo'lishi kuzatiladi. Kreditlar ustidan joriy nazoratni amalga oshirishda ushbu operatsiyalar turli darajalarda ikkita xolis mansabdor shaxs tomonidan tekshirilishi lozim. Avvalo joriy nazorat jarayoni ushbu mijozni kreditlashni amalga oshirgan yoki ushbu kreditni ishini yuritish topshirilgan bank xodimi tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bundan tashqari, har bir kredit ishining ma'lum davriy oraliqlarda tahlil qilib borish, kredit operatsiyalarini amalga oshirib borish ustidan nazorat qilish topshirilgan shaxs tomonidan amalga oshirilishi lozim. Bunday ikki pog'onali tizimda har ikkala pog'onani to'liq mustaqilligini ta'minlash muhim ahamiyatga ega va nazorat tizimidagi xodim kredit berish to'g'risidagi qarorda ishtirok etmasligi lozim. Nazoratning ikkinchi yo'nalishi bo'lgan mukammal nazoratni amalga oshirishda faqat tavakkalchilik darajasi yuqori bo'lgan ma'lum operatsiyalarni to'liq tahlil qilish uchun tanlab olish imkonini beruvchi mexanizmni ishlab chiqish lozim. Bank xodimi o'zi kredit ishini bevosita yuritayotganligi sababli mijoz bilan doimiy ravishda munosabatda bo'ladi. Bu esa, yangi ma'lumotlarni olish imkoniyatini beradi, u mijozni kredit shartnomasi shartlariga rioya qilayotganligi va to'lov layoqatliligini baholash uchun katta imkoniyatga ega bo'ladi. Ayni vaqtda nazorat jarayoni mijoz bilan bevosita aloqada bo'lmagan shaxs tomonidan amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir. Buning asosiy sababi shundaki, birinchidan, nazorat va tahlilni amalga oshirishda bank xodimi o'zining baholash xususidagi qarashlariga asoslanadi va eng muhimi bu baho uning mijoz bilan o'zaro shaxsiy munosabatlarini subyektiv ta'siri ostida bo'lmasligi kerak, bank xodimi mijoz bilan doimiy aloqada bo'lishi ular orasida shaxsiy munosabatlarni bo'lishiga qulay muhit yaratadi. Ikkinchidan, nazorat jarayoni bank xodimining to'g'ri kredit qarori qabul qilish imkoniyatini beradi.

Xolis tahlil ssudani berish to'g'risidagi qarorni qabul qilishda bank xodimining

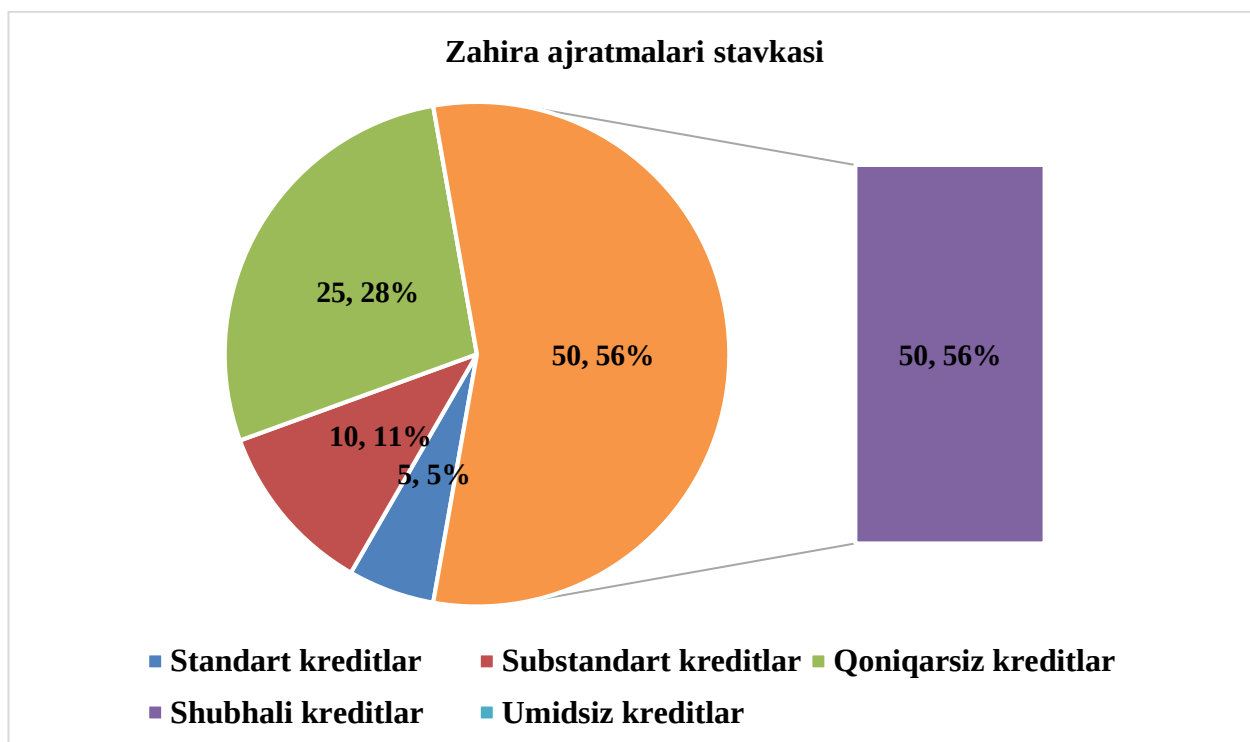
holatini obyektivligini kafolatlash uchun zarurdir. Tijorat banklarining kreditlash amaliyotini tahlil qilish natijalari ko'rsatmoqdaki, ayrim tijorat bank rahbarlari o'z mansab vakolatlaridan foydalanib kredit qo'mita a'zolari fikri bilan ham hisoblashmagan holda yoki qo'mita qaroriga salbiy ta'sir etishi natijasida moliyaviy jihatdan beqaror bo'lgan, biznes rejasida ko'rsatkichlar real bo'lmagan ayrim mijozlarga majburiyat ijrosini ta'minotisiz kreditlar bermoqdaki, buning oqibatida muammoli kreditlar miqdori ortmoqda.

Tijorat banklarining kredit siyosatiga Markaziy bank tomonidan qo'yiladigan talablarda berilgan kreditlar ustidan doimiy monitoringni amalga oshirishning zarurligi belgilab qo'yilgan. Mazkur monitoringda quyidagi holatlar tekshirilishi lozim:

- kredit olgan subyektning xo'jalik-moliyaviy faoliyati;
- qarzdorning tuzilgan shartnomalarga muvofiq mahsulot yetkazib berish majburiyatlarini bajarishi;
- kredit olgan subyektning ishlab chiqarish hajmlari, noishlab chiqarish xarajatlari va yo'qotishlari, muomala chiqimlari, foydasi, o'z aylanma mablag'larini yetarliligi;
- qarzdorning tovar-moddiy boyliklar zahiralarini ahvoli;
- debitor qarzdorlikning aylanish darajasi;
- asosiy vositalarning aylanishi va h.k.

Kredit portfelini boshqarish samaradorligini baholashda inobatga olinadigan asosiy omillardan biri – bu kreditlardan ko'rilgan zararlarni qoplashga mo'ljallangan zahira ajratmalarini darajasi va dinamikasi hisoblanadi. Hozirgi paytda mamlakatimiz tijorat banklarida aktivlarni tasniflash O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2015-yil 14-iyulda 2696-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan va O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvi tomonidan 2015-yil 13-iyunda 14/5-son bilan tasdiqlangan —Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zahiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomga muvofiq olib boriladi

7 diagramma Tasniflangan kreditlar bo'yicha zahira stavkalari.

Manba Markaziy bank ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Mamlakatimizda bank aktivlari quyidagi tartibda va toifalar bo'yicha tasniflanadi:
Tijorat banklarini aktivlarini sifatiga ko'ra

- standart,
- substandart,
- qoniqarsiz,
- shubhali
- umidsiz toifalarga tasniflanadi.

1. Standart aktivlar. Bunda qarz oluvchi moliyaviy jihatdan barqaror hisoblanadi, u yetarli miqdorda kapitalga, yuqori daromadlilik darajasiga hamda barcha mavjud majburiyatlarni, jumladan, mazkur qarzni qondirish uchun yetarli pul mablag'lari oqimiga, shuningdek amalga oshirilishi mumkin bo'lgan strategik rejaga, bozordagi raqobatdoshlik qobiliyatiga, yaxshi mahsulotni ishlab chiqarishga va o'z mahsuloti bo'yicha marketing rejasiga ega bo'ladi. Ta'minot yaxshi ta'minlangan kredit mezonlariga mos keladi. Ta'minot turlari notarial jihatdan tasdiqlangan bo'lishi (agar qonun hujjatlarida notarial tasdiqlanishi nazarda tutilgan bo'lsa), zarur hollarda, tegishli mulk bitimini ro'yxatdan o'tkazish uchun belgilangan tartibda ro'yxatga olinishi, shu jumladan, tijorat bankini garov

mol-mulkiga doir huquqlari to'g'risidagi yozuv garov reyestrda aks ettirilishi lozim O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 9-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5296-son Farmoni.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. B.O.Tursunov, Sh.T.Ergasheva, (2021) Biznes qiymatini baholash. O'quv qo'llanma.
2. Sattarov O., "O'zbekiston Respublikasi bank tizimi barqarorligini ta'minlash metodologiyasini takomillashtirish", Toshkent 2018.
3. Ibroximov I. Sh. , Adhamov U, (2025) "Tijorat banklarining kredit portfelini diversifikatsiyalash va ularni takomillashtirish yo'llari "
4. Abdullayeva Sh.Z. (2017) Kredit va kreditlash. Monografiya. T.: Iqtisod-Moliya,
5. Omonov A.A., Qoraliyev (2019) T.M. Pul va banklar. Darslik. -T.: "IQTISOD-MOLIYA" 461 b.
6. Abdullayeva Sh.Z. (2017) Bank ishi: Darslik.-T.: Iqtisod moliya,
7. Abdullayeva Sh.Z. Kredit va kreditlash. (2017) Monografiya. T.: Iqtisod-Moliya,
8. Abdullayeva Sh.Z. (2018) Pulva banklar. O'quv qo'llanma. -T.: "Iqtisod-Moliya", -756 b. <https://www.ipotekabank.uz/uz/about/reports/>.
9. Yodgorov M. Qurbonov R (2019) Bank auditi darslik.
10. <https://cbu.uz/uz/statistics/bankstats/1649288> (2024)
11. [O'zbekistonda muammoli kreditlar ulushi rekord darajada o'sdi \(2024\)](#)— [Daryo Yangiliklari](#)
12. [Muammoli kredit \(NPL\)](#) (2024)